

**INTERDISZCIPLINÁRIS DOKTORI ISKOLA
A KORMÁNYZÁS TERÜLETI, TÖRTÉNETI ÉS TÁRSADALMI DIMENZIÓI
DOKTORI PROGRAM**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**TÁRSADALMI RÉSZVÉTEL
HELYI KÖRNYEZETI ÜGYEKBEN
A tiltakozás és partnerség kultúrája**

Glied Viktor Imre

Témavezető:

Dr. Kákai László (habilitált egyetemi docens)
Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Politikai Tanulmányok Tanszék

Pécs, 2013

I. BEVEZETÉS

Az 1950-1960-as évektől kezdődően egyre nagyobb méreteket öltő környezetszennyezés és környezetrombolás, a környezeti javak felélése, a fosszilis energiahordozók és egyéb nyersanyagok növekvő ütemű kiaknázása, az észak- és kelet-európai savas esők, a – főként fejlődő és átalakuló világot érintő – rohamos tempójú népességnövekedés, a fenntarthatatlan gazdálkodás és a pazarló életmód okozta ökológiai – természeti és épített környezeti egyaránt – változások, később az antropogén tényezőkre is visszavezethető globális éghajlatváltozás, továbbá a mindezek kapcsán fellépő környezeti szűkösség jelentős politikai, társadalmi és gazdasági változásokat indítottak el a hetvenes években.

A zöld és különböző posztindusztriális elméletek hetvenes-nyolcvanas évtizedben megfigyelhető fejlődési íve érdekes kettősséget mutat. A teóriák eleinte a környezetvédelem révén betagozódtak a szakpolitikai döntéseket kialakító elvek közé, de ugyanakkor kiléptek a szűk, szakpolitikai keretből, és filozófiai, etikai, szociológiai, pszichológiai megalapozottságú, „alternatív” társadalomelméletekké váltak, melyek egymással is gyakran vitatkoztak. Ez a társadalmi modell a saját elméleti alapozásából fakadó és kizárólag aszerint értelmezhető értékrendszerre épül, amely azonban párhuzamosságokat mutathat a domináns politikai csomópontok és ideológiák egyes alapelveivel.

A zöldek kialakították sajátos tiltakozási és együttműködési potenciáljukat, melyben a társadalmi háttérrel a zöld mozgalom aktivistái és a szimpatizánsok adják, egyfajta nyomásgyakorló eszközként felhasználva a közvélemény erejét és a felelősség fogalmát. Ugyanakkor a nagypolitika és gazdaság színterén pártok és többszázazres, vagy milliós tagsággal rendelkező zöld „multik” hálózatai alkotnak megkerülhetetlen erőt, nemzetközi szinten is jelentős lobbierővé transzformálva a helyi kezdeményezéseket, érdekeket, illetve a környezetvédelem határokön átnyúló, nagyobb léptékben értelmezhető és kezelhető problémáit. Ebben a közegben kapcsolódnak össze követeléseik és erőfeszítéseik a globalizáció nyomán a kilencvenes évektől megjelenő globalizációellenes vagy globalizációskeptikus szervezetekkel és követelésekkel, olyan érdekközösséget alkotva, amely 1992-ben, a braziliai Rio de Janeiróban tartott ENSZ világkonferenciát követően elemi erővel hatolt be a nemzetközi politika erőterébe.

Kérdésként merül fel, hogy milyen szerepet játszanak/játszhatnak a zöld civil szervezetek a társadalom működésében, milyen eszközökkel és milyen hatékonysággal tudják felhívni a társadalmi-gazdasági élet szereplőinek figyelmét a környezetszennyezés fenyegető veszélyeire, az embereket érintő környezeti válság jeleire. Fontos kérdés, hogy milyen módszerekkel és milyen eszközökkel képesek befolyásolni a politikai döntéshozatal menetét, tartalmát, miként vesznek

részt a közpolitikai döntéshozatal folyamatában és miként tudják érvényesíteni a fenntartható fejlődés elveit.

A környezeti ügyek speciális terepet jelentenek a civilek számára, hiszen ezeken keresztül a valóságban is érvényre tudják juttatni a közismert „*Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan*” jelmondatot. Míg helyi, regionális és nemzeti szinten is belefolynak a környezetet érintő folyamatokba, fejlesztési tervekbe, stratégiák kidolgozásába, a nagy globális ökológiai szervezetek a kilencvenes évektől kezdve komoly hatással vannak a szupranacionális és kormányközi szervezetek, testületek döntéseire. A konfliktusok megoldásában azonban nem csupán tiltakozásra és destruktív magatartásra építenek, de folyamatosan fejlesztik az együttműködés köreit, amelyben a bizalomnak és partnerségnek egyre nagyobb szerepet szánnak, elsősorban a szennyezés-megelőzés, a károsanyag-kibocsátás és fogyasztáscsökkentés, továbbá a tervezés, döntéshozatal és fejlesztés terén.

A zöld gondolatrendszer és zöld mozgalom néhány kivétellel a világ szinte összes országában jelen van, természetesen eltérő hatással, érdekekkel, valamint különböző befolyásolási potenciállal és társadalmi támogatottsággal. A globális szinten megfogalmazott elvek, érdekek nemzeti, regionális és helyi szinten is megjelennek akár a civil hálózatok, akár a különféle lokális szervezetek jóvoltából. A zöld mozgalom, azaz a mozgalmak mozgalma a globális civil társadalom jelentős szereplőjeként számtalan érték- és érdekirányzatot fog össze. A társadalmi mozgalmak, civil hálózatok víziókat, elveket és tényleges alternatívát kínálnak és olyan területeken lépnek fel, ahol a válságjelenségeket az állam, a szupranacionális szervezetek nem képesek megoldani.

A disszertáció kiindulópontja, hogy jelenleg a világ egy olyan bonyolult és összetett válságban van, amelyre nem volt példa az emberiség történelmében. A dolgozat hangsúlyosan a válság környezeti-társadalmi aspektusainak szegmenseit érinti és dilemmákat vet fel. Léteznek átfogó, komplex és működő modellek, alternatív elképzeléseket, jó gyakorlatokat és előremutató kezdeményezéseket ismerünk, melyek egy-egy részproblémára nyújtanak megoldást, de a rendszert jelen helyzetben nem képesek megújítani. A változások eléréséhez a jelenleg uralkodó rendszerszemléleten kell változtatni, politikai és gazdasági téren egyaránt. Elsősorban komolyabb felelősségvállalásra, szolidaritásra, önszabályozásra és a mostaninál nagyobb belátásra van szükségünk. Ez a folyamat mindenképp tanulás, illetve megértési elemeket hordoz magában és folyamatosan a *tiltakozás* (ellenállás), *részvétel és partnerség* (a részvételnél magasabb szintű együttműködést, bizalmi szintet, intenzívebb kommunikációt jelentő részvétel) kettősségében kerül felszínre. Ez a kettősség adja a dolgozat gerincét, azaz bemutatja azokat a gondolati rendszereket, elveket, elméleteket, melyek a zöld mozgalom ideológiai hátterét adják, továbbá rámutat azokra a szempontokra, kategóriákra, melyek szerepet játszanak a mozgalom fellépésében, szerepvállalásának fokában,

minőségében, a társadalmi részvételben történő megjelenésében. Az, hogy a mozgalom, egy szervezet, vagy spontán csoport a tiltakozás és együttműködés/partnerség dimenziójában melyik formát/akcióformát választja (akár mindkettőt egyszerre, vagy időben eltérően), és milyen intenzitással, függ az adott környezeti ügytől, a körülményektől, a politikai kultúrától, a részvétel és társadalmi egyeztetés hatékonyságától, a kormányzat/önkormányzat magatartásától és hozzáállásától, a résztvevők nyitottságától és számos egyéb tényezőtől, melyekre a dolgozatban részletesen kitérek.

Az értekezés a társadalmi részvétel és civil szerepvállalás helyi környezeti ügyekben megjelenő kérdéseire fókuszál, ezért a megközelítésemet elsősorban a civil szervezetek szemszögéből teszem meg.

A dolgozat célja, hogy bemutassa

- a fenntartható fejlődés dilemmáit és az ökológizmus eszmerendszerét, amely ideológiai hátteret, stratégiai tervezési és cselekvési teret biztosít az ökológiai mozgalom számára.
- a modern társadalmi mozgalmak és társadalmi részvétel általános jellemzőit.
- a társadalmi részvétel számos aspektusát és formáját környezeti ügyekben.
- esettanulmányokon keresztül a dél-dunántúli régió és főként Pécs néhány kiemelt környezeti konfliktusának hátterét és elemzése a civilek szerepvállalását.
- esettanulmányokon keresztül a tiltakozás és társadalmi részvétel aspektusait.

II. A DOKTORI ÉRTEKEZÉS A KÖVETKEZŐ HIPOTÉZISEKRE ÉPÜL

- A világ olyan összetett válságban van, melyből a kiutat csak rendszerszintű átalakításokkal lehet kezelni. Ezen megközelítések közül az ökológizmus és fenntartható fejlődés egy lehetséges módszer számos egyéb kezelési mód mellett.
- A fenntartható fejlődés és environmentalizmus elveit magába olvasztó és használó fejlesztéspolitika, mely a környezeti ügyek egyik legfontosabb előidézője, jelenlegi formájukban nem alkalmas az ökológiai problémák megoldására, de racionálisan más eszköz nem áll rendelkezésre a változás eléréséhez. A civilek elsősorban a fejlesztéspolitikán keresztül lehetnek formálói a természetes és épített környezetet érintő döntéshozatali folyamatoknak.

- Az ökológizmus ideológiai háttérét és mobilizációs potenciált biztosít a zöldek számára, akik új társadalmi mozgalmaként a társadalmi részvétel fontos szereplőivé váltak.
- A környezeti ügyek a tiltakozás és együttműködés kettősségében jelennek meg, ezáltal különböző megjelenési és részvételi formákat valósítanak meg. A környezeti tiltakozás az esetek többségében társadalmi konfliktusokat is magában rejt, amint azokra az esettanulmányok elemzéseiben utalok.
- A környezeti érdekek nem kellő súllyal jelennek meg a fejlesztésekkel kapcsolatos döntéshozatal során, amely visszavezethető a környezetinél magasabb szintűnek vélt politikai-gazdasági érdekekre és a (zöld) civil szervezetek érdekérvényesítő képességének kvázi gyengeségére. A környezeti ügyek marginális szerepet játszanak a magyar társadalom többségének életében.
- A társadalmi részvétel intézményrendszere komoly hiányosságokat mutat Magyarországon. Ez elsősorban a politikai és társadalmi szinten is megjelenő bizalmi válságra, a társadalmi tőke és a részvételre képesség alacsony szintjére vezethető vissza.

III. A DISSZERTÁCIÓ SZERKEZETE

A disszertáció három nagy fejezetre bontható.

Az első fejezet a *fenntartható fejlődés és ökológizmus* témakörét tárgyalja. Arra keres választ, hogy milyen elvek, fogalmak mentén jelenik meg a fenntarthatóság és ökológizmus gondolata a közgondolkodásban, a politikai életben. Sorra veszi a fenntartható fejlődés fogalom intézményesülését és azt, miként értelmezhető a zöld gondolat a kommunikációs térben.

A második fejezet a modern *társadalmi mozgalmak* létrejöttének háttérét, célkitűzéseit, transzformációit, a *válság és innováció* kettősségét vizsgálja. Elemzi a környezeti válság és az ebből fakadó *társadalmi-környezeti konfliktusok* formáit, megjelenését, szereplőit. Bemutatja a társadalmi részvétel és civil szervezetek kapcsolatát, a *társadalmi részvételt környezeti ügyekben* és a részvétel ideáltípusos, civilek által fejlesztett formáit.

A harmadik fejezet Magyarországra, elsősorban a Dél-Dunántúlra és Pécsre koncentrál. Röviden bemutatja a magyarországi zöld civil szervezetek történetét és szerepvállalását, továbbá a társadalmi részvétel hiányosságait, dilemmáit. Végül esettanulmányokon keresztül elemzi a tiltakozás és részvétel kettősségét.

IV. A DISSZERTÁCIÓ HÁTTERE ÉS KUTATÁSMÓDSZERTANA

A disszertációt primer és szekunder forrásokra támaszkodva írtam, a szakirodalmat a saját kutatásaimmal egészítettem ki, ezáltal szintetizálva a meglévőt és hozva létre új ismeretanyagot.

Primer források. A kutatásban felhasznált primer információkat a civil szektorban végzett tevékenységem tapasztalataként, valamint 2007-2013 között elkészült, félig strukturált interjúk és szakmai beszélgetések felvételével tettem meg. 2005-től kutatok aktívan az ököpolitika és civil szervezetek területén, 2007-től tartok kurzusokat ezen témában a PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszékén. 2007-ben tagja voltam a dél-dunántúli régió operatív programjai kapcsán készített Stratégiai Környezeti Vizsgálatok társadalmi vitáját elemző kutatócsoportnak (G-FORS nemzetközi kutatás), amely az MTA Regionális Kutatási Központ Dunántúli Tudományos Intézetének berkein belül készült. Ezen kívül 2007 óta kilenc hazai és nemzetközi kutatásban vettem/veszek részt. 2006-tól vagyok részese a civil közéletnek, hol nagyobb, hol kisebb aktivitással. 2008 óta a Pécsi Zöld Kör elnökségi tagja vagyok, ekkortól követem és kutatom a dél-dunántúli civil szervezetek (regionális civil fórum) tevékenységét és EU-s pályázati források elosztásában, illetve az elköltésének monitoring tevékenységében való civil részvétel lehetőségeit.

2006 óta rendszeresen részt veszek a zöldek országos találkozóin (zöld OT), ezen túl az elmúlt hét évben mintegy ötven szakmai rendezvényen, fórumon, konferencián, workshopon vettem részt Magyarországon és külföldön egyaránt. 2008/2009 óta kutatóként és aktivistaként kapcsolódtam be a Magyar Természetvédők Szövetsége (MTVSZ) által kezdeményezett Zöld Régiók Hálózata elnevezésű projektbe, mint dél-dunántúli koordinátor. 2009 decemberében az MTVSZ-Föld Barátai által koordinált civil delegáció tagjaként bepillantást nyertem a klímátárgyalások háttérébe a Koppenhágában tartott ENSZ Résztes Felek Konferenciáján (COP-15), 2011-ben Írországon szintén civil delegáció kutatójaként vizsgáltam az ír környezetvédő civil szervezetek helyzetét, valamint a döntéshozatalban való részvételi lehetőségeit.

2009 óta a Pécsi Tudományegyetemen megrendezett Környezetpolitikai Nyári Egyetem egyik szervezője és koordinátora vagyok. 2010-ben másodmagammal megalapítottam a PTE Fenntartható Fejlődésért Szakkollégiumot, amelynek tanáraként dolgozom.

A kutatásban felhasznált primer információkat a felsorolt tevékenységem tapasztalataként, valamint 2007-2013 között felvett, félig strukturált interjúk és nyitott szakmai beszélgetések felvételével szereztem (*a felvett interjúk részleteit az 5. számú melléklet tartalmazza*). Az interjúk és beszélgetések során arra tettem kísérletet, hogy meghatározott kérdések mentén, de az interjúalanynak teret engedve tudjam meg, mit gondol a zöld mozgalomról, a részvétel lehetőségeiről és véleménye szerint mennyire képes a civil szektor mozgatórugója, formálója lenni

a döntéshozatali folyamatoknak, legyen szó a tervezésről, stratégia- és koncepcióformálásról. Az interjúk és beszélgetések során arra kerestem a választ, hogy

a, miként képesek információkat szerezni és érdeket érvényesíteni, továbbá részt venni a tervezési és döntéshozatali folyamatban a civil szervezetek egyenként és a különböző szintű egyeztető fórumok keretében;

b, milyen szerepet tölt be az adott civil szervezet, hálózat a környezetében és környezetvédelmi szervezet esetén a zöld mozgalomban;

c, van-e olyan szakértői tudás, melyet a civilek képesek hozzáadni a tervezési munkához és a döntések előkészítéséhez. Amennyiben igen, az együttműködés mennyire gördülékeny, állandó, vagy netán esetleges a döntéshozókkal közös munkában;

d, részt vett/részt vesz-e az alany maga, vagy az általa képviselt civil szervezet környezeti ügyben és ha igen, milyen formában és milyen eredménnyel.

Az interjúkra alapozva alkottam meg a kutatás helyi civil részvétellel kapcsolatos vázát, elsősorban a terület- és településfejlesztési tervezéssel kapcsolatosan. Erre azért volt szükség, mert eltérő állapítottam meg a civilek által vélt és valós részvételi hatékonyság között. 2006-2007-ben személyesen és emailben kérdeztem meg a civil egyeztető fórumban részt vevő civil szervezeteket a társadalmi vita általuk vélt eredményességéről, a Pécsi Zöld Kör pedig 2010-ben emailben kiküldött kérdőívben kérte ki a fórumban részt vevő szervezetek véleményét arra vonatkozóan, hogy sikeresen ítélik meg a társadalmi részvételüket. Míg a megkérdezett civilek kétharmada eredményesnek ítélte meg azt, kiderült, hogy a javaslatok csak nagyon kis hányada és nem eredeti megfogalmazásban került át a hivatalos anyagokba. Ráadásul a társadalmi véleményezésre rendelkezésre bocsátott idő szűkülésével és a regionális civil egyeztető szerepének elhalványulásával a hatékony együttműködéshez szükséges tanulási folyamat is lezárult, mely a kétezres évek második felének optimizmusát szolgáltatta. Ez is világosan kiérezhető az interjúkból, míg véleményem szerint erre egy jól összeállított kérdőív sem adott volna választ.

Szekunder források. A szekunder kutatáshoz magyar és angol nyelvű szakirodalmat használtam fel. Az elméleti hátterek feldolgozása és szintetizálása releváns szakirodalomra épül. Jogszabályok, jelentések, stratégiák hivatkozásánál minden esetben az eredeti dokumentumot használtam fel, a reflexiókhoz azonban már az ezekhez kapcsolódó másodlagos forrásokat is. A szakirodalmat egymásra építve, reflektálva, kiegészítve, forráskritikával közlöm. A fenntartható fejlődés, ökológizmus, environmentalizmus, poszt-environmentalizmus fogalmi köre, valamint a társadalmi innováció, társadalmi mozgalmak és társadalmi részvétel, illetve fenntarthatóság kapcsolata magyar nyelven még nem jelent meg ilyen átfogó, komplex megközelítésben.

A disszertációban tudatosan szerepelnek narratív és diszkurzív jellegű részek egyaránt. Ezzel a dilemmákat és egy átmeneti periódus átmeneti válaszait igyekszem hangsúlyozni, feldolgozva a hagyományos, közismert teóriákat, szintetizálva új ismeretanyaggal. A narratív részek feldolgozása során törekedtem arra, hogy az általánosan elfogadott, kutatási alapként szolgáló gondolatokat a lehető legpontosabban közöljem és ott reflektáljak rájuk egyéb ismeretanyagokkal, személyes tapasztalatokkal, ahol dilemmát, paradigmaváltást érzlelek, mint a fenntartható fejlődés kérdésköre, vagy a társadalmi mozgalmak változása kapcsán. Az első két fejezet teoretikusabb megközelítésének elemzéseként próbálom megfeleltetni a harmadik fejezet magyar példáit és esettanulmányait, minden esetben visszahivatkozva az azokat alátámasztó elméleti modellekre, megközelítésekre. A dolgozat ezáltal kap kritikai-reflexív ívet és igyekszik a társadalomtudomány egy folyamatosan változó, kérdésekkel tűzdelt, új diszciplínájának progresszív eleme lenni. Ezt a megközelítést a társadalmunkért és a körülöttünk lévő világért felelős kutatóként rendkívül fontosnak tartom.

V. A DOLGOZAT TÉZISEI

1. Az ökológiai szervezetek egyik fő üzenete, hogy a világ komplex válságban van.

A környezeti és társadalmi problémák globalizációja a 20. század utolsó harmadára vált egyértelművé. A *lég- és vízszennyezés* az ipari tevékenység következtében egyre súlyosabb méreteket öltött. Míg az előző az urbanizációs folyamatok gyorsulásával és a közlekedés okozta terheléssel együtt súlyos problémát jelent, addig a megfelelő mennyiségű tiszta víz elérése az előrejelzések szerint a gyarapodó népesség, valamint a fokozódó vízigény, továbbá az éghajlatváltozás miatt okoz majd gondokat. Az ivóvízbázisok csökkenése miatt az egy főre jutó vízmennyiség drámaian alacsony szintet érhet el a vízhiányos országokban, de problémákat okozhat a vízben jelenleg még gazdag térségekben is. 2025-re pedig a vízhiány már a Föld nyolc milliárd lakosából három milliárdot fog érinteni.

A *savas esők* erdőségeket taroltak le a hatvanas-hetvenes években Közép- és Észak-Európában, az üvegházhatású gázok koncentrációjának növekedése és a légkör felmelegedésének problémája komolyabban a nyolcvanas években került a kutatók, majd a döntéshozók látókörébe. Kutatók már a hetvenes években rámutattak, hogy az emberek által ipari tevékenységekhez használt CFC-, HCFC-vegyületek erősen rontják az UV-sugárzás elleni védekezésben kiemelten fontos szerepet játszó ózonréteget. Míg a CFC gázok használatának korlátozását a nyolcvanas évek közepén egyezményekkel érte el a nemzetközi közösség, az *éghajlatváltozás* okozta problémák kezelése várta magára. Az éghajlatváltozást befolyásoló üvegházhatású gázok koncentrációja növekedésének következményei és a folyamatban az ember szerepének meghatározása még mindig viták forrása. Az azonban bizonyos, hogy a szélsőséges időjárási jelenségek (viharok, jégeső, tornádók, hurrikánok, hő- és fagyhullámok), az Antarktisz és az Északi-sark körüli jégtakaró, valamint a gleccserek eltűnése, a tengervízszint-emelkedés, a sivatagok előretörése, az ariditás és a talajerózió, továbbá a termelésre alkalmas területek mennyiségének csökkenése, különböző eredetű természeti és környezeti katasztrófák emberek milliárdjainak életét nehezítik meg és egyes esetekben lehetetlenné teszik. A környezetben történt hirtelen változás és a klímaváltozás tömegeket készíthet arra, hogy máshol találjanak maguknak lakóhelyet, ezt nevezzük környezeti és klímamigrációnak. A *biodiverzitás csökkenése*, az *esőerdők irtása*, a tengerek savasodása és elszennyezése, a túlhalászat következtében az ehető halállomány rohamos ütemű fogyása, a *hulladékproblémák* (kommunális, veszélyes, nukleáris hulladékok), az *energiafüggőség és energiaválság*, a környezeti konfliktusokat előidéző környezeti szűkösség olyan kihívások, melyek egyre inkább veszélyeztetik az emberiség jövőjét és életminőségét.

Az *urbanizáció* gyorsuló folyamata, a városok méretének növekedése, a város és környéke viszonyának átértékelődése, a hagyományos közösségek felbomlása, az egyén elidegenedése, a különböző betegségek és járványok terjedése, a *növekvő egyenlőtlenségek* a leggazdagabb és legszegényebb országok között, a pénzügyi függőség és adósságspirál, a szegénység és nyomor állandósulása, a közjavak kisajátítása, a kulturális különbözőségek elmosása és univerzális értékek – mint a fogyasztás – népszerűsítése, a konzumtársadalom kialakulása, *fenntarthatatlan fogyasztási modellek* és a felgyorsult élet idézik elő azt a problémát, melyet az előzőekben vázolt tényezőkkel együtt ökológiai válságnak.

2. Az állandóan formálódó ökológiai diskurzus kitérít a mára erodálódott klasszikus fenntartható fejlődés fogalmát.

A fenntartható fejlődés nem egyenlő a természet- és környezetvédelemmel, hanem annál szélesebb és komplexebb dimenziókat ölel fel, ugyanis az ökológiai problémák rendszer jellegűek, összefonódtak. A fejlődés és környezet ügye is összetartozó és együtt kezelendő. Az elmúlt évtizedekben a növekedést, a fenntarthatóságot és fejlődést előszeretettel mosta össze a politikai és közgazdasági retorika, nem véletlen tehát, hogy a fogalompár inkább politikai mint tudományos megfontolásból került a köztudatba, célja inkább a konszenzusteremtés volt, ugyanis olyan dilemmákat nem tud feloldani, melyek a gazdasági növekedés és az alapvető emberi szükségletek, a szegénység leküzdése és infrastruktúra kialakítása, illetve a fejlesztések közötti összefüggéseket feszítik. Ugyanakkor a fenntartható fejlődés alternatívát is nyújt. Éppen ezért már a megalkotása óta vita folyik róla.

A dolgozat rámutat a különböző posztmaterális elméletek összefüggéseire és világossá teszi, hogy nem kiforrott modellekről, szabályokról, hanem *kísérletekről, kezdeményezésekről, elképzelésekről* beszélünk, melyek földrajzi helytől, időszaktól, politikai rendszertől függően változnak és adaptálódhatnak/adaptálódhatnak a helyi viszonyokhoz, pozitív, vagy éppen negatív visszacsatolásokkal, de mindenképpen radikális, újszerű, és az esetek nagy részében racionális fejlődési utakat eredményezve.

Kijelenthető, hogy az ökológiai diskurzus hatására új megközelítések kerültek be a fenntarthatóság legfontosabb feltételei közé: a folyamatos *szociális jobblét* megvalósulása, az emberek alapvető szükségleteinek kielégítése, az erőforrásokból származó hasznok *igazságos elosztása*, az egyenlő lehetőségek megteremtése, *holisztikus gondolkodásmód*, az ágazatok közötti *integráció*, az erőforrások fenntartható, eltartóképeség szerinti használata és a *környezetminőség* szavatolása.

3. A környezettudatosság magasabb szintjéhez a fenntartható fejlődés paradigmájára épülő, vagy a fenntartható fejlődés elveit magukba olvasztó programok, stratégiák, elképzelések során használt fogalmak együttes használata vezethet.

A fenntartható fejlődéssel kapcsolatos fogalmak tárgyalásánál a gazdasági-társadalmi-környezeti hármas pillér adja azokat a kereteket, melyben elhelyezhetők az elérés és megvalósítás alapelvei. A környezeti dimenziót az elővigyázatosság és a megelőzés fogalmak határozzák meg, újabban pedig a csökkentés és alkalmazkodás jelenti az egyre súlyosabb gondokat okozó klímaváltozás elleni harc célját. A társadalom és gazdaság területén – más kutatókhoz hasonlóan – elsődlegesnek tekintem a közép- és hosszú távú stratégiai célokkal egyeztetett, azokhoz igazodó lokalitás fogalmát, azaz a helyi szintekre, helyi közösségekre, helyi gazdasági lehetőségekre, helyi üzleti szereplőkre való támaszkodást, a döntések helyi szinten való kezelését, a saját erőforrásokra történő támaszkodást, a termelés és fogyasztás lokális szabályozását. A tér fölötti ellenőrzés és a lokalitás hangsúlyozása a környezetvédelmi mozgalom markáns törekvése. Az emberi lét, az élmények, tapasztalatok, célok és egyéni ambíciók minden esetben helyi alapúak. Azt az értelmezést hordozzák, hogy a „magasabb szintű” technikai, gazdasági érdekek nem élvezhetnek elsőbbséget a tér felhasználásában az abban élő embernél. Éppen ezért az alulról építkező demokrácia és közvetlen hatalomgyakorlás, a részvétel és az egyeztetésre épített döntéshozatal az ökológiai mozgalomban szervesen megtalálható politikai modell és akarat.

A lokalizáció és az erőforrásokkal való takarékoskodás a kreativitásra épül és a gazdaság és közélet új lehetőségeire irányítja a figyelmet. Ha ismerni akarjuk, hogy az erőforrások (értsd természeti, humán és tőke) használata szempontjából mennyire függünk a külvilágtól, akkor számba kell vennünk, hogy a helyi közösség (lehet egy ország, régió, térség, kistérség vagy egyetlen település) mennyire építi fejlődését a helyi erőforrásokra. Azt, hogy miként tud érvényesülni a helyi szint, a lokalitás paradigmája, nagyban meghatározzák az államszervezési, területfejlesztési, szakpolitikai alapelvek: a decentralizáció, a szubszidiaritás, a participáció (részvétel) és a partnerség. Ezen fogalmak egy felelős, demokratikus rendszer alapvető elemei, hiszen a felelősséget közvetítik, oldják a központi döntéshozatal merevségét, demokratizálják a helyi közéletet, de a hatékonyság szempontjából megkérdőjelezhetőek, hasonlóan a fenntartható fejlődés elveinek politikai, gazdasági akarattá történő konvertálása kapcsán. Ezen a területen sok esetben kísérleti jellegű folyamatokról beszélünk, mert a célrendszer megteremtéséhez szükséges eszközök nem, vagy korlátozottan állnak a rendelkezésünkre, a társadalom, vagy annak bizonyos csoportjai pedig nem fogadják el a változtatás szükségességét. Ebből a szempontból is kitüntetett szerepet kap a politikatudományban manapság egyre kevésbé körvonalazható és értelmezhető bizalom fogalma, mely az együttműködések, közös célok, a jövőbe vetett hit alapja lehet. A válsághoz való

alkalmazkodásban kritikus jelentőségű a döntéshozók, területi szereplők rugalmassága és alkalmazkodóképessége, ami akkor érvényesíthető hatékonyan, ha a döntéshozatalban és a fejlesztéspolitikában is a mainál jobban érvényesül a szubszidiaritás elve.

A finanszírozás kérdései, a bonyolult politikai-gazdasági érdekek és a felelősség áthárítása sok esetben lehetetlenné teszi a szubszidiaritás érvényesülését és olyan kompromisszumokhoz vezethet, amely az érintettek számára nem, vagy kevésbé előnyös. Mi az oka tehát annak, hogy a helyi szint (akár önkormányzati, akár civil) érvényesülése, a helyi érdekek képviselése – bár mind a józan ész, és eltérő módon, de mind az Európai Unió (EU) tagállamaiban hatályos jogszabályok ezt diktálják – sok esetben nem, vagy nem kellő módon történik meg? A kérdés megválaszolása természetesen nem egyszerű és főként politikai, gazdasági tényezőkkel, érdekhálózatok és kormányzati elképzelések változó konstellációjával áll kapcsolatban. Ezek során eljutunk a már említett, és a későbbiekben részletesen elemzett részvétel kérdésköréhez és a környezeti ügyek kapcsán vizsgáljuk a helyi szint szerepét.

A fejlesztések többnyire szükségszerűen a környezet megváltoztatásával történhetnek. A módszer és a mérték, amely hangsúlyt fektet a fejlesztéspolitikai tervezés során a fenntartható fejlődés elemeinek figyelembevételére, majd beéptítésére, az 1980-es évek végétől jelent meg. Olyan fejlesztéspolitikai attitűdöt hirdetett, melyben a gazdasági növekedés nem önérték, csak eszköz, ami nem vezethet sem a társadalmi értékek, sem a természeti és épített környezet egyensúlyának megbomlásához. A gazdasági növekedés dominanciája a fejlesztéspolitikában alkalmazkodási kényszerpályákat hoz létre, melyek egyensúlytalanságot idézhetnek elő, a problémáspirál pedig megakadályozza, hogy a rendszer visszaállítsa önmaga egyensúlyát. Az egyensúly megbomlása és tartóssá válása társadalmi és környezeti konfliktusokhoz vezet, mint azt a harmadik fejezetben látni fogjuk. A fejlesztéspolitikai tervezés nem csupán műszaki, hanem morális tevékenység, ami az érdek-különbségek mögötti érték-különbségek feltárására, és azok kiegyenlítésére törekszik, figyelembe veszi az adottságokat és a földrajzi, térségi, települési sajátosságokat.

A településfejlesztés az a fejlesztési politika, amely legközelebb áll az emberekhez, hiszen a lakóhelyük jövőjéről van szó. Ebben a kérdésben a civilek bevonása különösen fontos szerepet kap. Fontos szempontja volt tehát a dolgozatnak, hogy megvizsgálja, a településfejlesztésben miként, milyen elvek alapján jelenhetnek meg a környezeti érdekek és a fenntartható fejlődés elvei.

4. Az ökológizmus zöld gondolatrendszer, integráció, identitásképző eszköz és kommunikációs a zöld mozgalom számára.

Az ökológizmus az utóbbi évtizedekben megjelent szellemi irányzat, amely az ember és környezete kapcsolatát helyezi új alapra, illetve megpróbálja meghatározni azt a társadalom és gazdasági

fejlődésének folyamatában. Kialakulásának folyamatában nagy szerepet játszottak a környezeti válság látható, tapasztalható jelei és a posztmodern-posztmateriális értékrend megjelenése. A résztudományok szinergiájából felépülő gondolatrendszer azt állítja, hogy az ember része a természetnek, tehát nincs joga megsemmisíteni azt, annál is inkább, mert ezzel saját életkörülményeit teszi tönkre. Az ökológizmust nem lehet és nem is szükséges szervesen elválasztani a fenntartható fejlődés eszméjétől, hiszen ugyanazokból az elméletekből indul ki mindkettő és ugyanazokat a célokat tűzi ki maga elé: az emberi tevékenység nem lépheti át a természet adta korlátokat és a racionális növekedés határait.

A zöld gondolatrendszer és maga a zöld mozgalom is az ökológizmusra támaszkodik céljai ideológiai hátterének meghatározásakor, a zöldek politikai céljait pedig ugyanezen elv vezérli, legtöbbször a pragmatikusabb környezetpolitika keretein belül. Fontos kérdés, hogy az ökológizmus által kiterjesztett, az egyén és társadalom felelősségére, nyitottságára és belátására építő „ideológia” miként lesz képes cselekvő rendszereket létrehozni a jelenlegi gazdasági folyamatok közepette. A folyamatos jövőre utalás, amely egy bekövetkező környezeti katasztrófára épít, hatásosan, de nem elég meggyőzően érvel az ökológiai gondolat mellett. Annál is inkább, mert maga az eszme alakul, formálódik, szintetizáló hatása jelenleg nem érezhető megfelelőképpen, csak részben nem nyújt a célrendszer érdekében használható alternatívákat, vagy nem képes megteremteni azok finansziális fedezetét és eszközrendszerét, valamint társadalmi bázisát. Amennyiben az ökológizmust ideológiaként apostrofáljuk, a társadalmi haladás következő fázisának tekintjük, annak radikalizmusát tompítani kell a társadalmi nyitottság és politikai konszenzus megteremtése érdekében. Ez azonban az eszme feladásával is járhat, a benne lévő értékeket eliminálhatja. Kijelenthetjük tehát, hogy még formálódó, progresszív eszmével állunk szemben, amely a modernizmus és fogyasztói társadalom ellenideológiájaként is értelmezhető és a problémák felismerésében, a környezettudatosság megteremtésében, identitásformálásban és a cselekvési tér (környezeti ügyek) meghatározásában kap nagy szerepet.

Az ökológizmus komplex szemléletmódot tükröz, melyben együttesen a környezetvédelem és a fogyasztói társadalom bírálata (lokalitás, helyi gazdaság preferálása), a közösségelvű gondolkodás (igazságosság és részvétel), valamint az alternatívák keresése, illetve a meggyőzés adja a keretet. Nyilvánvalóvá vált, hogy a hagyományos szaktudományos, szakpolitikai keretek között mozgó partikuláris szemlélet nem elégséges sem a globális problémák megértéséhez, még kevésbé azok kezeléséhez. Az ökológizmus kilép az elméleti keretek közül, a humánökológia tudományos és politika dimenzióját egyszerre teremti meg.

A fenntarthatóság a politikában az ökológiai érdekek képviselését jelenti. Ökológiai az a politika, amelynek célja az emberhez méltó élet súlyosan veszélyeztetett természeti és kulturális

feltételeinek védelme. Az ökológiai politika erkölcsi alapját az a kettős felismerés adja, amely egyrészt a jövő nemzedék iránt érzett felelősségünkől táplálkozik (elővigyázatosság, megelőzés, fogyasztáscsökkentés, spórolás, megfontolt gazdálkodás stb.), másrészt az élővilág gazdag változatosságának védelmét jelenti. Ezeknek csak úgy tehetünk eleget, ha a technológiai rendszerek és gazdasági hálózatok működésének következményeiben a saját személyes felelősségünkre ismerünk, és ennek megfelelően járunk el a köz- és magánéletben egyaránt.

A környezeti problémákra adott politikai válaszok terén a legutóbbi évtizedekben mintha megszűnne a pluralizmus, világszerte, de különösen Európában, széles körű egyetértés uralkodik a legkülönbébb színezetű pártok, kormányok, publicisták, kutatók és tanárok között a környezeti krízis természetéről és a megoldási módokról. Egyetértenek abban, hogy a környezeti krízis oka a piac, az uralkodó gazdaságpolitikai felfogás és a kormányzat hatékony szerepvállalása nélkül a probléma nem megoldható. A fő kérdés az, miként oldhatók meg a környezeti problémák a jelenlegi társadalmi-gazdasági intézményrendszer keretei között. Szükség van-e radikális reformokra, paradigmaváltásra (új társadalmi-gazdasági rendszer kitalálására, a piacgazdaság jelentős korlátozására) ahhoz, hogy az ökológiai válságot elhárítsuk.

A kommunikáció több szempontból is fontos szerepet játszik az ökológiai mozgalom életében. Egyrészt mozgalom kollektív tudatának és cselekvésének létrejöttében kap kiemelt jelentőséget, másrészt tájékoztatással hat a közvéleményre és a politikai-gazdasági szektorra egyaránt, amennyiben felhívja a figyelmet a környezettel kapcsolatos ügyekre, legyenek azok negatív, vagy pozitív összefüggésben megjelenők. A kommunikáció különböző formái, a kommunikációs csatornák speciális, vagy egységes használata politikai napirendre tűzhet egy új, addig nem ismert ügyet, vagy olyan értelmezési keretbe helyezhet egy már létezőt (framing), amely megfoghatónak, értelmezhetőnek bizonyul a döntéshozók és az állampolgárok számára is.

Az ökológiai szervezeteket a politikai és a média is rendszerint a fejlesztéseket megakadályozó, a növekedést gátló elemeket mutatja be, kiemelve a hírértékül szolgáló képeket a tiltakozó akciókról, felvonulásokról, a rendőrséggel történő összecsapásokról. A partnerség, a fejlesztési politikában való részvétel, a környezetvédelmi kezdeményezések sokkal kevesebb figyelmet kapnak mint a „botrányok”. A zöldek – mivel változtatni akartak a róluk kialakult, nem éppen pozitív képen – viszonylag gyorsan, már az internet megjelenésével és terjedésével párhuzamosan létrehozták a saját virtuális képi megjelenítésüket, amely egyrészt sajátos, kettős szimbólumvilágon, sok esetben meghökkentő képi megjelenítéseken keresztül hívja fel a figyelmet a környezetpusztításra és társadalmi igazságtalanságokra. A kettősség egyik megjelenése a csoportszimbólumok kialakításában tapasztalható, tehát a belső identitás megteremtésének és kialakításának egyik

eszköze, mint a békejel, a sugárveszélyre figyelmeztető jel, vagy a különböző növény- és állatképek. szimbólumokat általában ellentétpárookra fűzik fel.

A zöldek mind globális, mind helyi szinten eszközként tekintenek a tömegkommunikációra, igyekeznek azt a saját oldalukra állítani. Töreksenek a mediatiszációra, azaz a hírek színes, izgalmas, rövid, emészthető tállására, alapozva a meghökkentésre, esetenként a megbotránkoztatásra. Ezek mind azt a célt szolgálják, hogy a közvélemény akár egy pillanat alatt megértse, befogadja az információt és elgondolkodjon a problémán, illetve annak megoldásán.

5. Válságok hatására társadalmi mozgalmak formálódnak.

A globalizáció folyamatával, a környezeti és gazdasági krízisekkel párhuzamosan megjelenő, gyakoribbá és mélyrehatóbbá váló változások, illetve azok láncolata sokszor kiszámíthatatlan, váratlan és ezáltal bizonytalanságot idéz elő az emberekben, valamint a döntéshozókban egyaránt. Kérdés, hogy a tudomány miként tudja előrejelezni a változásokat és miként tud segíteni az azokra adott válaszok megtalálásában, a társadalom alkalmazkodási képességének növelésében. A változásokra – legyenek azok társadalmi, és/vagy környezeti jellegűek – vonatkozó elméleteket tanuláseméletként, vagy motivációs elméletekként lehet felfogni.

A társadalmi változások elméleti szerint a társadalmi rendszerek óhatatlanul biztosítani akarják az erőforrásokat a fennmaradásukhoz. Amennyiben ez nem megvalósítható (túlfogyasztás, környezeti szűkösség), akadályokba ütközik, változtatni kell a struktúrára, vagy megerősíteni a struktúra azon részeit, amelyek a jövőbe mutató módon ezt biztosítani tudják. Ebben adhat választ az innovációra való képesség, amely segíthet a válsághelyzetek megoldásában (fenntartható fejlődés elvei, zöld gazdaság, kék gazdaság, vállalatok szociális felelősségvállalása stb.). Jelenleg a világ nagy részén uralkodó neoliberais gazdasági rendszert egyre növekvő és élesedő társadalmi ellentétek akadályozzák, a válságok és ökológiai korlátok fékezik annak működését. A rendszer működési zavarait azonban nem szabad összekevernünk a megváltoztatására irányuló törekvésekkel. Ahogy a gazdasági válságok is a rendszer jellemzői és semmiképpen sem változásának tünetei, úgy az uralkodó gazdasági-politikai körökön belüli pozícióharcok sem érintik a rendszer kereteit.

A válságra adott válaszuk kifejeződik abban, hogy miként foglalkozunk a változásokkal. Ebben kapnak szerepet olyan társadalmi mozgalmak is, mint a békemozgalom, az ökológiai mozgalom, a toleranciáért küzdő és a kevésbé önző világ megteremtéséért fáradozó szervezetek, hálózatok, vagy a kétezres években megjelenő kulturális kreatívok jelenség . A változások globálisan éppúgy jelen vannak, mint az egyes régiókban, országokban, városokban és kisközösségekben; makroszinten éppúgy, mint mikroszinten, a társadalom egészében, a gazdasági szereplők és az egyének életében, viselkedésében és gondolkodásában. A változások megjelennek a gazdaságban, a természeti

környezetben és a technológiai fejlődésben, és ez lényegi sajátossága a tudományoknak is. Változnak a folyamatok, az események (tervezett, vagy ad hoc jelleggel), a kapcsolati hálók, amelyek hol stabilak, hol instabilak.

A hetvenes években megjelenő új társadalmi mozgalmak értékei, azok pluralizmusa, posztmodern jellege, a politizálás szimbolikus és kulturális formái, valamint az új társadalmi mozgalmak decentralizált szervezeti struktúrája, a széleskörű participáció, a politikai részvétel lehetőségeinek bővülése együtt teremtették meg a mozgalmak fejlődésének útjait. A mozgalmak kevésbé szervezett jellegük következtében nem olyan hatékonyak a társadalmi problémák megoldásában mint a pártok, de gyorsabban képesek reagálni azokra és felismerik, integrálják az igényeket is. Olyan nyomást fejtenek ki, melyek következtében a témát felvállaló politikai pártok megoldásokat keresnek, a mozgalom pedig közreműködik abban és előmozdítja a folyamatokat.

Súlyos kérdés, hogy a modern kapitalizmus számol-e a jövő használatával és így a természeti erőforrások túlzott kiaknázásának kockázatával. Olyan világban élünk, amelyben a saját magunk által teremtett veszélyek éppen annyira fenyegetők, mint azok, amelyek kívülről erednek. Ulrich Beck szerint immáron egyetlen olyan mérték van, amellyel mérni és értékelni lehet a társadalmi cselekvéseket az élet szinte minden területén – a fogyasztástól a közlekedéspolitikán keresztül a területfejlesztésig –, ez pedig az ökológiai globalizáció. Az ökológiai válság és világméretű elismerése alapján változtatták meg a nemzetállami keretek közötti gondolkodást és cselekvést a riói Föld-csúcsot követően. Az ökológiai sorsközösségként megtapasztalt világtársadalom a „világkockázati társadalom” panaszának formájában jutott el a tudatunkig. A globális veszélyek globális közösségeket is létrehoznak, melyek transznacionális cselekvési terekben fejtenek ki aktivitást, sokszor olyan témákban, melyek létezéséről nem is tud a társadalmak többsége. A gazdasággal összefüggő ökológiai pusztítások, az ipari-technológiai veszélyek, a környezeti szűkösség és a természeti javakért, energiaforrásokért, különböző nyersanyagokért indított háborúk víziója egyre valóságosabb képet ölt a 21. században. Nem meglepő tehát, hogy a környezeti kockázatok konfliktusokat okoznak és kiváltják valamennyi társadalmi cselekvési tér kényszerű politizálódását. Ez pedig ahhoz vezet(het), hogy a kockázatot felismerők, vagy azt potenciális veszélynek gondolók felnagyítják, eltúlozzák a problémákat, ezáltal kikényszerítve a politikai választ.

Az ökológiai kockázatokban van egyfajta irreális logika, hiszen a dolgok bekövetkeztét sejtető jövőbeli veszélyeztetettség idéz elő cselekvést, melynek centrumában a megelőzés van. A média és egyéb kommunikációs csatornák jóvoltából a nem észlelhető veszély már valóságosnak tűnik, a közvetlen szükséglet a tudott kockázattartalommal verseng és a lelkiismeretet szólítja meg. A cselekvést kiváltó ok tehát egyben okozat is lesz, a cselekvés legitimitációja a prognosztizált

probléma bekövetkeztéig fennáll és nincs tekintettel társadalmi különbségekre, szegény, vagy éppen gazdag országokra.

A társadalmi értékek és erkölcsi normák időről időre az együttélés formáit meghatározó diskurzusok fókuszába kerülnek és ezek végeredményben azt állítják, hogy a közös értékeken alapuló társadalmi tőke és együttműködés lehet a jövő útja. Ez nem mond ellent a zöld gondolatrendszernek, sőt, erősíti azt abból a szempontból, hogy újraértelmezi a közösségi viszonyokat és közös értékrend mentén próbálja meg újjáépíteni az emberi kapcsolatokat. A társadalmi tőke – mely mindenekelőtt az emberek közötti kapcsolatok hálózatának értékét fejezi ki – fontos szerepet kap az újjászerveződő közösségek, de bármely más közösség életében. Ez nem a társadalom egészéhez való alkalmazkodási kényszert jelenti, éppen ellenkezőleg, egy hasonló elveket valló közösséghez tartozást. Mivel egyre több ilyen csoport jelenik meg virtuálisan, a közösségi aktivitás sok esetben csak kvázi módon, a digitális térben valósul meg és az egyén tökéletes elidegenedéséhez vezet. A civil társadalomnak történelmi szerepe van abban, hogy a virtuálisból a létező világ színpadára emelje az egyének és közösségek szerepvállalását.

6. A civil társadalom egyik fontos feladata a társadalmi részvétel.

A politikai hatalomgyakorlásban való részvételt biztosító jogok fejlődése lehetővé teszi a népképviselő elvének gyakorlati alkalmazását. Ez történhet képviselői úton, választott képviselőknél keresztül, vagy közvetlen módon, mely esetben a polgárok szabadon dönthetnek, hogy részt vesznek-e az őket érintő kérdések megvitatásában. A 20. század végére nyilvánvalóvá vált társadalmi válságjelenségek újra és újra felvetik a részvétel problémáját. A politikai választásokon alapuló képviselői demokrácia formálissá, kiüresedetté vált, olyan berendezkedéssé, ahol az elitek döntése érvényesül és az állampolgárok egyre inkább elfordulnak a közügyektől. Demokratikus berendezkedésű államokban a részvétel azon az elven alapul, hogy az állami szereplők mellett a társadalom és a gazdaság szereplői is részt vesznek a környezetüket alakító folyamatokban, teszik ezt önként és teljes jogú félként. A társadalmi részvétel keretei politikai berendezkedésről, politikai kultúrától, a politikai elit nyitottságától függően változhatnak, ezért a folyamatra nem létezik egységesen kialakult és használatos fogalom, inkább csak szempontok vannak, melyek megléte esetében beszélünk a részvétel meglétéről, annak formáiról és szintjeiről. A részvétel (beleszólás) elve szorosan kapcsolódik a demokrácia elvéhez, hiszen a döntés lehetőségét az érintettek kezébe (is) kívánja adni (visszaadni) az őket érintő ügyekben, beleszólási jogukat igyekszik biztosítani a döntéshozatal során, megosztva ezáltal az erkölcsi felelősséget és megnyitva az utat a megegyezésre törekvés előtt. A demokratikus kormányzás előfeltétele, hogy lehetővé teszi és segíti a polgárok részvételét a döntéshozatalban. A társadalmi részvételt segítő

fejlesztői munka épít a cselekvő kezdeményezésre, az önkéntességre, a szakértelem bővítésének igényére.

A civil szervezetek többféle módon is erősítik a részvétel kultúráját, mint azt a fejlesztéspolitika esetében látni fogjuk. Egyrészt helyi – egyénileg, vagy különböző hálózatokon keresztül országos és szupranacionális – szinten helyet adnak az állampolgári részvétel művelésének, az együttműködés és érdekérvényesítés lehetőségeinek, másrészt megpróbálják felhívni a figyelmet a társadalmi problémákra és közreműködni azok megoldásában. A civil szervezetek céljaik érdekében bizonyos esetekben átléphetik azt a keskeny sávot, amely a politika területétől elválasztja őket. A határvonalat az érdekérvényesítés és nyomásgyakorlás mezsgyéjén kell keressük, ugyanis minden nyomásgyakorlás érdekérvényesítés is egyben, de nem minden érdekcsoport válik nyomásgyakorlóvá, azaz tudatosan távol marad a politikától. Azt azonban, hogy egy csoport mikor lép be a politika terébe, mikor kezd el politikai szereplőként viselkedni, nagyon nehéz megmondani. Környezeti ügyekben részben az átpolitizált közbeszéd, részben egyes civil szervezetek meglévő politikai irányultsága miatt vezetnek oda, hogy a közvélekedésben a civilek a pártpolitikai csaták résztvevőivé, elszenvédőivé váltak. A különbség, hogy a civil társadalom nem kapcsolódik össze közvetlenül a hatalom ellenőrzésével, megszerzésével, és megtartásával, hanem a nyilvánosság szférájában zajló viták és együttműködések révén gyakorol nyomást a hatalomra, vagy próbálja formálni azt.

Az ezredfordulón a demokratikus országokban jól megfigyelhető tendencia a részvétel „formalizálódása”, azaz olyan neokorporatív struktúrák kialakulása, melyben a társadalmi érdekegyeztetés polarizált szerkezetben és szereplőkkel működik, a részvétel eszközeként funkcionáló civil szervezetek pedig sok esetben legalább annyira távol vannak az állampolgároktól mint a pártok. Amennyiben a döntések transzparenciája hiányzik és az állampolgárok úgy érzik, hogy véleményük nincs hatással a döntéshozók tevékenységére, az tovább rombolja a demokrácia formális és informális intézményrendszerét és a válságtünetek spirálszerűen növelik az elégedetlenséget. A részvétel és az érdekek valódi képviselője így tehát a legitimitás, a polgárok elégedettsége és a demokrácia minőségének szempontjából is fontos tényező. Társadalmi részvételről akkor beszélhetünk, ha a társadalmi szereplőknek a döntés korai fázisában van lehetőségük bekapcsolódni a közösségi döntési folyamatba, amikor még a szereplők között elképzelhető konszenzusos megoldás létrejötte. A társadalmi/civil részvétel előnyeit és hátrányait részletesen elemzem a dolgozatban.

7. A környezeti ügyek önmagukban nehezen azonosíthatók, a tiltakozás és együttműködés/részvétel kettősségében határozhatók meg.

Minden, közvetlenül a természeti környezetet, vagy a környezeti fenntarthatóságot érintő, a környezet megváltoztatására irányuló, vagy környezeti értéket kisajátító, azt piacósítani szándékozó ügyet környezeti ügynek nevezünk. Mint ilyen, hatással van a társadalomra is, hiszen az egészséges környezet kialakítása, megtartása, védelme mindenki felelőssége. Kimondhatjuk tehát, minden környezeti érdek társadalmi érdek is egyaránt. Miért nem egyértelmű ez mégis mindenki számára? Az ökológiai egyensúly megbomlása, a környezetszennyezés és természetrombolás merőben újszerű konfliktusok kialakulásával jártak. A modernizációs törekvések az igények felértékelődésével és mesterséges előállításával legtöbb esetben a környezeti érdekek rovására érvényesülhetnek. Jelenleg a gazdasági növekedés és a környezeti fenntarthatóság között fennálló, egymást kölcsönösen kizáró társadalmi igények, partikuláris érdekhierarchiák és értékválasztások szükségszerű ütközésének vagyunk tanúi.

A környezeti érdek bonyolult, speciális érdek, hiszen olyan közjószág, melynek megvédése mindenkinek az érdeke, de senkinek sem a speciális érdeke. A környezeti érdek a különböző szereplők környezettel kapcsolatos érdekein keresztül artikulálódik. A szerepek is adottak, van beruházó, szennyező, közvetlen kárvallott, hatóság, nem kárvallott helyi lakosság, civil szervezetek, helyi politika. A helyzetet bonyolítja, hogy helyi környezeti ügyek esetében a szerepek egymást is fedik, nem ritka, hogy egy szereplő önmagával is érdekkonfliktusba kerül egy adott eset kapcsán, hiszen tudja/érzi mi lenne a helyes cselekvés, a politikai-gazdasági érdekek felülírhatják az etikai érveket.

A „környezeti ügy” megjelenése sok esetben nem oka, inkább tünete és következménye a fennálló érdekellentéteknek, melyek gyökerei a gazdasági törekvésekben, érdekérvényesítési, politikai, ideológiai okokban kereshetők. Ha a környezetnek mondott konfliktusokat tágabb társadalmi-gazdasági keretben értelmezzük és az ellentéteket is ebben a rendszerben vizsgáljuk, a megoldásokat is így kell keressük. A környezeti érdek az érdekek hierarchiájában csak akkor érvényesülhet, ha a különböző részérdekek kiegyenlítik egymást és a gazdaság elsőbbsége mellett erkölcsi és társadalmi megfontolások is szerepet játszanak a döntések során. Mivel a modern társadalmakban az együttélés rendjét nem a normatív egyetértés biztosítja, hanem az intézményesült közvetítések formalizált rendszerében zajló kommunikáció, nem beszélhetünk össztársadalmi érdekről, csupán részérdekek vetélkedéséről.

A környezetet érintő döntéshozatalban részt vevő szereplők sem egyszerre, egy időben és különböző információkkal, esélyekkel lépnek be a folyamatba. A beruházó általában igyekszik a lehető leggyorsabban lefolytatni a szükséges eljárásokat és a társadalmi egyeztetés folyamatát,

lehetőség szerint szűk körben. A környezetvédők és az érintett lakosság a „cső végén”, azaz már nem az előkészítő szakaszban lépnek be a döntési folyamatba. Ilyenkor már csak a kisebbik rossz gyanánt javasolhatják egy-egy megkezdett projekt beszüntetését, elhalasztását, áttelepítését stb. Mire a társadalmi párbeszéd kezdetét veszi, az események már a korábbi döntések, ígérek, politikai-gazdasági megfontolások kényszerpályáján mozognak. A beruházó ekkor már nem a probléma megoldásában, hanem valamilyen megoldásban érdekelt és az elkészült környezeti hatásvizsgálatok elkészítésének költségeire, egyéb fejlesztésekre hivatkozik, továbbá a beruházás pozitív eredményeit hangoztatja. Amennyiben a helyi egyének, csoportok igazolni tudják érintettségüket, részt vehetnek az engedélyeztetési eljárásban és kifogásokat emelhetnek. Ha nincs lehetőség az eljárásba való bekapcsolódásra, maradnak a tiltakozás különböző formái.

A környezettel kapcsolatos döntéshozatal során az állami szervek, önkormányzatok és a beruházók mellett egyre gyakrabban megjelennek azok az érintettek (helyi lakosság, civilek stb.), akik közvetlenül szeretnék részt venni a róluk szóló döntéshozatalban és jogi eszközök igénybe vételére is lehetőségük van. A részvételi jogok (participatory rights) magukban foglalják a döntéshozatal átláthatóságát, a döntéshozatali folyamatban való részvétel, és az elszámoltathatóságot biztosító mechanizmusokhoz való hozzáférés lehetőségét. Az érintettek részvétele a döntéshozatalban olyan demokratikus alapkövetelmény, amely alapján magától értetődően felmerül a jövő generációk érdekeinek a figyelembevétele. Olyanokkal kapcsolatban állít fel kötelezettséget és felelősséget, akik még nem léteznek. Erről a kérdéstről szól a disszertációban részletesebben elemzett az Aarhusi Egyezmény.

Nem véletlen, hogy a környezeti ügyek kapcsán először a konfliktusok kerülnek előtérbe, hiszen sok esetben csak érdekütközések, tiltakozások révén akumulálódnak, kerülnek felszínre. Nem csak az állampolgárok, de számos esetben az érintett civil szervezetek is csak egy adott beruházás megkezdése után, vagy annak befejeztével értesül a projektről, ezért esélye sincs konszenzusos úton, konfliktusok nélkül érvényt szerezni az érdekeinek. A részvétel erősödésével és a környezetvédelem társadalmi felértékelődésével megjelentek olyan szervezetek is, amelyek nem csupán a problémák feltárására, bemutatására képesek, nem csak tájékoztatnak, hanem alternatívát nyújtanak a rendszer javaslataival szemben, sőt igényt mutatnak a rendszer döntéseinek formálására. A társadalom környezeti döntésekben való részvétele tehát kívánatos, annak ellenére, hogy az önmagában nem tekinthető elegendőnek a környezeti problémák megoldásában. Annak, hogy a társadalom környezeti döntésekben való részvételének környezeti szempontból pozitív hozzájárulása legyen, feltétele például a környezeti problémák ismerete, a környezeti szempontok megjelenése a résztvevők értékítéletében, a környezeti értékek megővésének feltétele az azok károsodásában való tényleges érintettség stb. Mindezek ellenére a társadalom bevonása a

döntéselőkészítés és döntés folyamatába kívánatos és a demokrácia szellemiségével megegyező aktus. A társadalmi részvételen alapuló döntési folyamatok megléte tehát minden demokratikus állam célja kell hogy legyen, alkalmazása pedig olyan tanulási folyamattal jár együtt, amelynek során a módszer alkalmazói és a társadalom közösségi érzése erősödik.

Ismert tény, hogy az emberek többnyire nem szeretik, ha szomszédságukban, szűkebb környezetükben veszélyes, vagy veszélyesnek ítélt üzem épül. Ez a NIMBY-jelenség (Not In My Backyard – Ne az én kertembe!). Az állampolgárok ugyan elismerik, hogy bizonyos üzemeknek, erőműveknek, ipari és katonai létesítményeknek, hulladéklerakóknak meg kell épülniük egy országban, legtöbbször elutasítja, hogy ez az objektum a környezetükben valósuljon meg. Ennek a jelenségnek egy szélsőségesebb formája, mikor a lakosok már a létesítés jogosságát is megkérdőjelezzik, és a kezdeményezést elvi síkon is elutasítják. Ezt nevezhetjük BANANA (Build Absolutely Nothing Anywhere Near Anybody) jelenségnek, vagyis „Semmit sehová ne építsünk”. A NIMBY kapcsán erőteljesen megjelenik a személyes érintettség és ennek kapcsán fellépő személyes kockázat, mely a tiltakozásban és elutasításban mint közös célban jelenik meg. A kollektív cselekvéssé formált elutasítás legtöbb esetben semmilyen kompromisszumot nem hajlandó elfogadni egészen addig, amíg a beruházó el nem áll a helyszíntől, vagy nem ellentételezi (kompenzálja) azt kellő időben és megfelelő mértékben. A kompenzáció mértékének kiszámítása elsősorban közgazdasági megközelítéssel történik, ráfordítás-haszon elemzést követően. Ennek során figyelembe veszik a telepítés helyszínének pénzügyi helyzetét, természeti adottságait, infrastrukturális ellátottságát, az ott élők életkörülményeit. Mindezek összegzéséeként a befektető reális ellentételezést ajánl, mely szerinte elegendő a feltételezett lakossági ellenállás eliminálására. A NIMBY és a környezeti konfliktusok kezelésében kapnak nagy szerepet a különböző partnering technikák, melyekre a disszertációban több példát is hozok (partnering, TEEN, részvételi kódex, részvételi akciókutatás).

8. Egyének, civil szervezetek, mozgalmak szerepvállalását környezeti, vagy környezetet érintő ügyekben öt csoportba sorolhatjuk. A skála a tiltakozástól, tehát az elutasítástól az együttműködésig és ellenőrzési tevékenységig terjedhet.

1. *Tiltakozás* (a jogszabályokat betartva [legális], vagy jogszabályellenesen [illegális])
  - a, egy tervezett, vagy már működő beruházás ellen (*megelőzés*).
  - b, a környezetszennyezés ténye ellen, követelve, hogy állítsák le a szennyező tevékenységet, vizsgálják ki az esetet és vonják felelősségre a károkozót.
  - c, tiltakozás a kormányzat, önkormányzat fejlesztési politikája ellen (nyomásgyakorlás).

2. *Részvétel* a fejlesztésekhez kapcsolódó ügyekben a hatályos jogszabályok által megszabott keretek között: stratégiák, koncepciók kidolgozása, részvétel a közpolitikai döntéshozatal fázisaiban, elsősorban a terület- és településfejlesztés, vidékfejlesztés, és különböző szakpolitikák) – a környezeti és fenntarthatósági érdekek érvényesítésének feladata.
- a. *Érdekartikulációs szerep*: specifikus érdek, szükségletek megfogalmazása, vitás kérdések felvetése.
  - b. *Információnyújtás és tájékoztatás*.
  - c. *Szakértelem és tanácsadás*: A jelenlegi és jövőbeni szükségletek, irányok meghatározásának igénye.
  - d. *Innováció*: Új megoldások, megközelítések kifejlesztése, javaslatok a működő rendszerek (energia, közlekedés, oktatás, egészségügy, szociális ellátás, adópolitika, részvételi formák, fejlesztéspolitika stb.) átalakítására, „jobbítására”.
  - e. *Konfliktusok kezelése*:
    - érintett szereplők hatalmi viszonyainak, érdekeinek feltárása;
    - az érintett csoportok tájékoztatása és bevonása, kommunikációs csatornák kialakítása;
    - kompenzációs mechanizmusok létrehozása;
    - komplex hatástanulmányok készítése.
3. *Partnerségi viszony* a kormányzat/önkormányzat munkájában állandó együttműködés alapján. Elsősorban tanácsadói és tájékoztatási szerepkör, amely feltételezi a lojalitást, a szakértelem meglétét és a társadalmi ismertséget, másodsorban közszolgáltatás ellátás kapcsán. Meghatározott, az állami szerv által kiválasztott, létrehozott szervezetekkel való kooperáció, illetve munkacsoport vagy bizottság, amely állandó vagy ad hoc szakértő csoportként jön létre, és a szakpolitikai preferenciákkal kapcsolatban fogalmaz meg ajánlásokat.
4. *Jogi útra terelés*: a civil szervezet ügyfélként részt vesz egy tervezett beruházás engedélyeztetési eljárásában és jogi akadályokat gördít egy beruházás megvalósítása útjába. A közösségi részvétel jogát alkotó pilléreket, az információhoz jutás, a beleszólás és a jogorvoslat joga az ügyféli jog önállósodott részjogosítványa. Az elmúlt két évtizedben megerősödött lakossági igények az egyes, az adott közösség szempontjából fontos közigazgatási eljárásokban való részvétel iránt mintegy természetesen foglalták el az ügyféli jog egyes jogosítványait, anélkül azonban, hogy igényt tartottak volna azokra. A közigazgatási és egyéb döntéshozatali eljárásokba való

bekapcsolódás egyik alapvető dilemmája a korai és a jól tájékozott részvétel összehangolása. Ha csak a korai részvételre koncentrál a döntéshozó, akkor előfordulhat, hogy a lakosság és szervezetei számára még nem áll rendelkezésre elegendő információ a tervezett beruházás megítéléséhez. Ha pedig várnak addig, mire az összes lényeges információ rendelkezésre áll, többnyire addigra a beruházó anyagilag és erkölcsileg is teljesen elkötelezte magát valamilyen megvalósítási alternatíva mellett, és a döntéshozók fejében is már körvonalazódott a lehetséges döntés, a részvétel tehát könnyen formálissá válhat.

5. *Monitoring szerep:* a fejlesztések nyomon követése, elsősorban fenntarthatósági szempontok (környezet, gazdasági) figyelembevételével (watchdog funkció). A civil szervezetek feladata, hogy kövessék, illetve felmérjék az adott szakpolitika megvalósításának eredményeit. Fontos, hogy ehhez hatékony és átlátható követőrendszer álljon rendelkezésre, amely biztosítja, hogy az adott szakpolitika/program elérje eredeti célját, abban a fenntarthatóság elvei érvényesülnek, legyen szó a fenntarthatóság bármelyik aspektusáról.

A részvételi lehetőségek a demokrácia keretei között adottak, jogszabályok, egyeztetési mechanizmusok gondoskodnak arról, hogy a vélemények, kifogások és javaslatok intézményes formában kerüljenek artikulálásra és közvetítésre a döntéshozók felé, valamint a társadalom irányába. Ezen folyamat hatékonysága nagyban függ a már említett nyitottság és bizalom fokától, melyek előfeltételként jelennek meg az egyeztetési eljárás vonatkozásában. Enélkül az együttműködések üres formaságok lehetnek, nagyban csökkenthetik a legitimitást és a döntések lakossági elfogadottságát. A társadalmi és gazdasági siker erősen függ a környezetvédelmi (és egyéb) döntések társadalmi megalapozásától, az érintett társadalmi szereplők részvételétől, aktivitásától.

9. A magyarországi zöld szervezetek elsősorban single issue-kra, „projektelven” építik részvételi potenciáljukat. A hálózatosodás, a társadalmi részvétel hatékonysága és a társadalmi tőke a környezetet érintő ügyekben hatványozottan jelen van.

Magyarországon a bős-nagymarosi vízlépcső ügye fontos ügy volt a nyolcvanas évek második felében, de a szocializmus bukását követően nem tudott olyan szerepre szert tenni, mint Németországban az atomenergia ügye, amely kapcsán egymásra találhatott volna a zöld, antiglob és pacifista mozgalom, kialakítva egy mozgalmi, újbaloldali kötődésű hálózatot. Bebizonyosodott, hogy issue, azaz ügy nélkül a nyolcvanas években még aktív zöld mozgalom támogatottsága

valójában igen csekély, a zöld politika nem vált olyan területté, amely komolyan befolyásolhatta volna a választások eredményét. A gyors átmenet generálta kapitalista piacgazdaság és szabadság „csillogása” elterelte a figyelmet a környezetvédelem fontosságáról, a fogyasztás és növekedés váltak a társadalom tagjainak mércéivé. A társadalom többsége a demokratikus átmenetet a jóléttel azonosította, a szabadságjogok megjelenése magától értetődő volt, az életszínvonal inkább mennyiségi mint minőségi formában jelent meg. Az ökológiai mozgalmak tevékenységi területe így csakhamar kiterjedt a szűkebb értelemben vett környezetvédelmen túlra is: gondolkodói a „minden mindennel összefügg” elve alapján felismerték, hogy e problémák kezelése nem lehetséges a modern társadalmat feszítő egyéb ügyektől (fogyasztói életmód, társadalmi igazságosság, emberi jogok stb.) elszigetelten.

A gyakran hangoztatott ún. „Szent-Flórián-elv” érvényben maradt. Ez azt jelentette, hogy a zöld mozgalmak csupán a lokális ökológiai problémákra irányították a figyelmüket, az országos ügyekbe való beleszólásra már nem volt erejük, vagy lehetőségük. A heterogenitás inkább fragmentálta a mozgalmat, nem adott közös identitást, mint az a kétezres évek közepétől tapasztalható volt. A bizalmatlanság nem csak a kormányzat irányába, hanem egymással szemben is megmutatkozott. A vízlépcső ügy után a mozgalom visszaszűkülte helyi szintekre, sorra jöttek létre a települési és egyetemi zöld szervezetek.

A kétezres évek komoly változásokat hoztak a zöld mozgalom életében. Magyarországon is irodát nyitott a radikalizmusáról és direkt akcióiról ismert Greenpeace, illetve egyéb nagy transznacionális szervezetek, melyek nemzetközi és európai kampányokat indítottak el hazánkban. Megjelent a globalizálódás és európaizálódás a magyar civil szektor életében, a magyar szervezetek hálózatok, ernyőszervezetek tagjává váltak. Ez egyrészt a minták átvételével járt, másrészt erőforrásaikat – külföldi alapítványi és egyéb támogatásoknak, együttműködéseknek köszönhetően, mind humán, mind pénzügyi értelemben – ideiglenesen növelni tudták.

A magyarországi civil szektor nem ítéli meg egyértelműen pozitívan a 2004-es európai uniós csatlakozást, bár a támogatások volumene nagymértékben nőtt. A szektor jelentős része pénzügyileg légüres térbe került, hiszen a közösségi pénzek az eleve forráshiányos civil szervezetek számára különböző adminisztratív okok miatt nehezen lehívhatók, miközben a nemzeti támogatások és a magánalapítványok adományai az uniós forrásokra hivatkozva csökkentek. Az európai uniós támogatások és más nemzetközi pénzalap (norvég, svájci) sajátos pályázati piacot hoztak létre, ahol a szervezetek mint egymás konkurensei, másrészt potenciális együttműködő partner jelentek meg. Csak azok a civil szervezetek tudtak sikerrel pályázni, melyek rendelkeztek megfelelő tőkével az előfinanszírozáshoz, hiánypótlásra, vagy más adminisztratív kifogásra alapozott késedelmes fizetések esetén is képesek voltak működésüket finanszírozni. Az erősebb

támogatói háttérrel, humánerő-kapacitással, társadalmi bázissal, jó kapcsolatokkal rendelkező civil szervezetek amolyan multiként kezdetek el viselkedni a pályázati piacon.

10. A társadalmi részvétel szoft eszköze, Magyarországon a társadalmi/civil részvétel önmagában single issue-vá vált. A vita sok esetben a részvétel megteremtéséről, hatékonyságáról és eredményesebbé tételéről, nem a részvétel céljáról folyik.

Jogi szempontból Magyarországon a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló törvényen kívül az önkormányzati törvény, a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételtől (részvételi törvény) szóló törvény, az adatvédelmi törvény, hulladékgazdálkodása törvény, a civil törvény és néhány kormányrendelet biztosít teret a társadalmi részvételt is magában foglaló tervezésben. A jogszabályokban foglaltakon kívül a tervezésben érintett szereplők között létrejött tartós, vagy időszaki partnerségi megállapodások, lakossági fórumok, közmeghallgatások, konferenciák és szakértői megbeszélések adnak lehetőséget a részvételre. Hazánkban a volt szocialista blokk országaihoz hasonlóan a kilencvenes évek során kezdtek kiépülni a részvétel formái. A képviselői demokrácia intézményeinek révén megteremtődtek a participáció feltételei, megszülettek az ezt biztosító szükséges jogszabályok. Magyarországon, a jelenlegi gyakorlatban, a társadalmi részvétel nem alulról szerveződő folyamat, hanem jogszabályokkal kialakított. A nemzetközi egyezményeknek és Magyarország európai uniós integrációjának köszönhetően a jogi keretek kialakítása történt meg először, és – néhány esettől eltekintve – ezt követte a gyakorlat. A magyarországi társadalmi részvétel értékelésével kapcsolatban általában ambivalens tanulmányok születnek, melyek üdvözlik a társadalmi részvétel meglétét, de bírálják annak formáit és minőségét. A részvétel a magyar politikai kultúrában eleve nem erős, a civil szervezetek érdekérvényesítő képessége gyenge és hatásuk nem jelentős. Magyarországon „részvételi forradalomról” Magyarországon semmiképpen sem beszélhetünk.

Az egyik magyarázat szerint a társadalmi „kereslet” nem elég jelentős, tehát az állampolgárok, a civil szervezetek nem lépnek fel részvételi igénnyel, és még a jogszabályok adta lehetőségeket sem használják ki. Ez a civil szektor „gyengeségére”, társadalmi beágyazottságuk alacsony szintjére, a politika színteréről történő kivonulás és passzivitás jelenségére vezethető vissza. Az is kimondható, hogy a magyar átlagpolgár nincs tisztában a lehetőségeivel és részvételi jogaival. A másik oldalon a részvételbe bevont intézmények maguk sem nyitottak a részvételi próbálkozásokra: az állampolgárok és a civil szervezetek jogszabályi vagy adminisztratív korlátokkal találják magukat szemben. A hatályos jogszabályok ugyan teret adnának teret a participáció kiteljesedésére, a végrehajtás gyakorlata nem megfelelő, azaz az állami intézmények működésükbe nem tudták beépíteni, vagy megvalósítani a részvételiség mozzanatát.

Megállapítható és a dolgozat erre több esetben rámutat, hogy a valós és hatékony civil részvétel feltételei szinte teljes mértékben hiányoznak a mai magyar közpolitikai szinterről, vagy csak nagyon lassan alakulnak ki. A civil részvétel ösztönzéséhez hiányzik, vagy nagyrészt nincs meg például a politikai akarat (főként a politikai kultúra és történelmi sajátosságok miatt), a kedvező jogszabályi háttér, az átlátható államigazgatási, döntéshozatali eljárások, a civil (és állami) erőforrások, a már működő egyeztetési terek, a szektorok közötti bizalom, a részvételt meghatározó közös elvi alapok, és a partnerség kialakulásához nem elég erős a civil szervezetek társadalmi támogatottsága sem.

VI. KÖVETKEZTETÉSEK

1. A környezeti ügyek kereteit (framing) elsősorban az environmentalizmus adja, mert rendszerkonform, legitim megoldásokat biztosít a környezeti ügyek meghatározásához és megoldásához. A környezetjog, környezetgazdaságtan, környezetpolitika hármasa építette az environmentalista felfogás alapjait és ez érvényesül a környezeti-társadalmi döntéshozatal során is. Bár a környezeti konfliktusok nem a jelenlegi environmentalista/poszt-environmentalista felfogás bírálatából indulnak ki, argumentációban erősen kötődnek ahhoz.
2. A környezeti ügyek a tiltakozás és együttműködés/részvétel kettősségében határozhatók meg. Amennyiben a részvétel adta lehetőségek nem elegendők egyes érdekcsoportok, stakeholderok számára az érdekérvényesítéshez, a nyomásgyakorlás egyéb formáiban találnak megoldásokat.
3. A környezeti és társadalmi érdekek nehezen azonosíthatók külön-külön, ezért azokat együtt érdemes és kell vizsgálni egy környezeti ügy meghatározásánál.
4. A környezeti ügyekben megfigyelhető a single issue politizálás. A helyi ügyek adják a magyarországi környezetvédelmi civil szektor gerincét. Issue hiányában a szektor képtelen túllépni a „Szent Flórián elven”. Állandó issue a klímaváltozás, mely maga alá gyűri a többi issue-t.
5. Az ökológizmus zöld gondolatrendszer, integráció, identitásképző eszköz a zöld mozgalom számára. Fontos szerepet a környezettudatosság fogalmának kiterjesztésével ad, mely a társadalom és környezet iránt érzett felelősség növelésében nyújt továbblépési lehetőséget a zöldek számára. A racionális-pragmatikus environmentalista felfogáson túl emocionális elemeket hordoz.

6. A fenntartható fejlődés dilemmákkal tűzdelt elvei beolvadtak a fejlesztési döntéshozatalba, igazodási pontokat, de sok esetben üres fogalmakat takarnak, mert a körülmények és folyamatok túlléptek a fogalom klasszikus meghatározásán.
7. A környezetvédelem és környezettudatos gondolkodás fejlődése ciklikusságot mutat, elsősorban a gazdasági-társadalmi átalakulások függvényében változik. Az ökológiai szervezetek egyik fő üzenete a komplex válság, amely azonban társadalmi innovációt egyaránt magában hordoz a kreativitás, együttműködés, kollektív cselekvés tereiben, de meglátásom szerint fokozatosan csökkenő mértékben.
8. A társadalmi részvétel szoft eszközt, Magyarországon a társadalmi/civil részvétel önmagában single issue-vá vált. A vita elsősorban a részvétel megteremtéséről, hatékonyságáról és eredményesebbé tételéről, nem a részvétel céljáról folyik. Ezt többnyire tanulási folyamatként aposztrofáljuk, de a kérdés felveti a társadalmi töke, bizalom, politikai kultúra, társadalmi kultúra, nemzetkarakterisztika hatását és érvényesülését egyaránt.
9. A hatékony és eredményes civil részvétel előfeltétele a részvételre képesítés és ezzel párhuzamosan a civil szervezetek fejlesztése, megerősítése, pénzügyi háttérük megteremtése. Ennek hiányában a civil szektor képtelen átvenni az állam lebontásával együtt járó közszolgáltatások hatékony nyújtását, vagy az azokban való segítségnyújtást. A társadalomban tapasztalható passzivitás és közömbösség, a közösségi terek visszaszűkülése individuális terekbe a civil szektorban is tapasztalható negatív jelenség. Az alulfinanszírozottság és társadalmi töke/bizalom hiánya nem segíti a magyarországi civil szervezetek beágyazottságának növekedését.
10. A fejlesztések során érték- és érdekevezérelt folyamatok helyett leginkább érdekevezérelt folyamatok szemtanúi vagyunk, melyben az ökológizmus és fenntarthatóság elvei nem, vagy nem kellő mértékben jelennek meg a rendszerszintű változások eléréséhez. Rendszerszintű változások nélkül a válságok csak időlegesen kezelhetők, nem oldhatók meg. Válságok esetén pedig már sok esetben késő a cselekvés. Ez adja a zöldek egyik legfontosabb argumentációját.
11. Kérdésként merül fel, hogy a fejlesztési tervek/fejlesztéspolitikát mennyiben a politikai érdekek és mennyiben a közérdek irányítja. A közérdek, vagy partikuláris társadalmi érdekek megjelenését a politikai-gazdasági szereplők sok esetben támadásként, provokációként értékelik. A valós fejlesztések politikai, civil, gazdasági háromszögben valósíthatók meg a stakeholderek ésszerű bevonásával. Erre a dolgozatban több példát is hozok.

12. A civil részvétel szintje Magyarországon kevés példától eltekintve a kommunikáció, a konzultáció és a kompenzáció szintjein tapasztalható, és ezeken nem lépett túl. A jó kormányzás elvei kevéssé érvényesülnek, hasonlóan a deliberatív kormányzás, környezeti demokrácia elveihez. Ezen fogalmak keretei hazánkban nem lépik át a fenntartható fejlődés kereteit.

VII. A SZERZŐ PUBLIKÁCIÓS LISTÁJA AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁBAN

1. „Civil szervezetek szerepe környezeti ügyekben”. In. Kákai László (szerk.): Pécsi Politikai Tanulmányok 5. Pécs, 2008.
2. Ilona Pálné Kovács – Viktor Varjú – István Finta – László Faragó – István Fodor – Viktor Glied – László Sutus: G-FORS Case Studies on SEA and ETS in Hungary, CRS of HAS, MTA RKK, Pécs, 2008.
3. Globális vízproblémák. In. Glied Viktor (szerk.): Vízkonfliktusok – Küzdelem egy pohár vízért. Publikon Kiadó, Pécs, 2009.
4. „Afrikai vízproblémák”. In. Glied Viktor (szerk.): Vízkonfliktusok – Küzdelem egy pohár vízért. Publikon Kiadó, Pécs, 2009.
5. „Civil szervezetek szerepe a környezeti ügyekben a dél-dunántúli régióban”. In. Civil Szemle. Nizák Péter (főszerk.), IV. évfolyam, 4. szám, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2009.
6. „A civil partnerség szerepe a regionális döntéshozatali folyamatokban”. In. Pálné Kovács Ilona (szerk.): A politika új színtere a régió. Századvég Kiadó, Budapest, 2009.
7. „Civilek a klímátárgyalások árnyékában – egy koppenhágai út margójára”. In. Civil Szemle. Nizák Péter (főszerk.), V. évfolyam, 2. szám, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2010.
8. „Ökológizmus – a 21. század hite”. In. Szabó Péter – Grünhut Zoltán (szerk.): Vallás, politika, identitás. Publikon Kiadó, Pécs, 2010.
9. „Donorok és túlélők – Természeti katasztrófák és a nemzetközi politika”. In. Glied Viktor – Nagy Roland (szerk.): Függésben – Kényszerpályán a jövő? Publikon kiadó, Pécs, 2010.
10. „Környezet és fejlesztés Afrikában”. In. Tarrósy István (szerk.): Fenntartható Afrika. Publikon Kiadó, Pécs, 2010.
11. The Water Conflicts in Africa. In. Kiss Ledács Jenő (főszerk.): Szakmai szemle. 2010. 2., angol nyelvű különszám, Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsa, Budapest, 2010.
12. A klímaváltozás és migráció kapcsolata. www.fenntarthato.pte.hu
13. Vízkonfliktusok Afrikában. A Nílus megosztásának kérdései és a szudáni népszavazás. In. Sereg Szemle, IX. évfolyam, 3-4. szám, 2011. 208-218.

14. Klímaváltozás, klímamigráció és globális NGO-k Afrikában. In. Afrika tanulmányok. V. évfolyam, 3. szám., 2011.
15. Pólustól a fővárosig. Fejlesztési projektek és civilek Pécssett a kétezres években. In. Stratégiák – civilek – politikák a Dél-Dunántúlon tanulmánykötet. Pécsi Zöld Kör, Pécs, 2011.
16. A halványtól a mélyzöldig – Globális ökológiai szervezetek. In. Kákai László – Glied Viktor (szerk.): Mesterek és tanítványok. Pécsi Politikai Tanulmányok VII. Pécs, 2012.
17. Radikális ökológiai szervezetek és az ökoterrorizmus. In. Kül-világ, a nemzetközi kapcsolatok folyóirata. 2012. <http://www.kul-vilag.hu>
18. Zöld politikai dilemmák. In. Pánovics Attila – Glied Viktor (szerk.): ...Cselekedj lokálisan! Társadalmi részvétel környezeti ügyekben. Publikon Kiadó – PTE ÁJK. 2012.
19. Social Conflicts in the Shadow of the Paks Nuclear Power Plant. Geographical Locality Studies 2013. Vol. 1. nr. 1. Frugeo, London-Pécs, 2013.
20. Glied Viktor – Barkóczy Csaba: A fenntartható fejlődés elemeinek megjelenése a városfejlesztési stratégiákban a Dél-Dunántúlon. In. Modern Geográfia online folyóirat. 2013/I. <http://www.moderngeografia.eu>

A szerző által szerkesztett kötetek

1. Globális biztonsági kihívások, NATO szerepvállalások és Közép-Európa. Európa Centrum Kht., Pécs, 2006. (Tarrósy Istvánnal)
2. Vízkonfliktusok – Küzdelem egy pohár vízért. Publikon Kiadó, Pécs, 2009.
3. Függésben – Kényszerpályán a jövő? Publikon Kiadó, Pécs, 2010. (Nagy Rolanddal)
4. Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között. Publikon Kiadó, Pécs, 2012. (Tarrósy Istvánnal és Keserű Dáviddal)
5. Mesterek és tanítványok. Konferenciakötet. Pécsi Politikai Tanulmányok VII. Publikon Kiadó – PTE BTK, Pécs, 2012. (Kákai Lászlóval)
6. Cselekedj lokálisan... Társadalmi részvétel környezeti ügyekben. Publikon Kiadó – PTE ÁJK, Pécs, 2012. (Pánovics Attilával)
7. Az elkötelezett tanító. Tiszteletkötet Csizmadia Sándor 65. születésnapjára. PTE BTK, Pécs, 2012. (Bretter Zoltánnal és Vörös Zoltánnal)
8. Szilágyi István: Geopolitika. Publikon Kiadó, Pécs, 2012.